

LÜGAT-I ERBAA'DA TASARLAMA KİPLERİ VE İŞLEVLERİ*

Desiderative Modes and Their Functions in Lügat-ı Erbaa

(Makale Geliş Tarihi: 06.11.2020 / Kabul Tarihi: 25.11.2020)

Ferda Merve KARAMANOĞLU**

Mehmet Malik BANKIR***

Öz

Türkçede tasarlama kipleri emir, istek, gereklilik ve şart kipleridir. Bu kipler genellikle kişilerin durum, olay ve eylemler karşısındaki duygu ve düşüncelerini ifade etmekle birlikte anlamları dışında da çeşitli işlevlere sahiptirler. Bu çalışmada Hanyalı Hafız İbrahim'e ait Lügat-ı Erbaa adlı eserdeki tasarlama kipleri ve işlevleri incelenmiştir. Eser, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış Arapça, Farsça, Türkçe ve Yunancadan müteşekkil manzum sözlük, dilbilgisi kitabı ve sözlüğü ile hatim olmak üzere üç bölüm ve toplamda 98 varaktan oluşmaktadır. Eser dört dilli manzum sözlük olmasının yanı sıra hem bir gramer kitabı hem de bir konuşma kılavuzudur. Çalışmanın giriş bölümünde tasarlama kipleri ile ilgili literatüre, yazar ve eser hakkında elde edilebilen bilgilere yer verilmiştir. Eserin transkripsiyonu yapıldıktan

* Bu çalışma Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Malik BANKIR danışmanlığında Ferda Merve KARAMANOĞLU tarafından hazırlanan Hanyalı Hafız İbrahim-Lügat-ı Erbaa adlı devam eden Doktora Tezinden türetilmiştir.

** Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi; *Kastamonu University Turkish Language Teaching Practice and Research Center* eposta: fmkaramanoglu@kastamonu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8354-9856>

*** Dr. Öğr. Üyesi., Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; ; *Kastamonu University, Faculty of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature* e-mail: mmalikbankir@kastamonu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7798-6603>

sonra eserde emir, istek, gereklilik ve şart kipleri tespit edilmiş ve işlevleri açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kip, Tasarlama kipleri, Lügat-ı Erbaa, Hanyalı Hafız İbrahim, Manzum sözlük.

Abstract

Desiderative modes in Turkish are orders, requests, necessities and conditionals. These modes not only express people's feelings and thoughts about situations, events and actions, but they also have various functions other than their meanings. In this study, desiderative modes and their functions in Lügat-ı Erbaa by Hafız İbrahim of Chania has been examined. The work consists of three chapters with a total of 98 varachanes including a verse dictionary composed of Arabic, Persian, Turkish and Greek written in Ottoman Turkish, a grammar book and glossary, and hatim. In addition to being a four-language verse dictionary, the work is both a grammar book and a speaking guide. The literature about the wish modes and the information about the author and the work are included in the introduction part of the study. After the work has been transcribed, the order, request, requirement and conditional modes have been determined and their functions have been explained.

Keywords: Mode, Desiderative Modes, Lügat-ı Erbaa, Hafız İbrahim of Chania, Verse Dictionary.

1. GİRİŞ

Günümüz Tüm dilbilgisi kitaplarında karşılaştığımız kip kavramı ile ilgili tutarlı bir tanım yoktur. Kimi araştırmacılar kip ve zamanı ayrı ayrı ele alırken, kimi araştırmacılar iç içe düşünmüşlerdir. Sonuçta birbiriyle uyuşan ve uyuşmayan birçok tanım, birçok bakış açısı ortaya çıkmıştır (Üstünova, 2005:678).

“Kip, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışım, konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir (Korkmaz, 2003:569). Kipler zaman ekleriyle birleşmeden kendi varlıklarını ortaya koyamadıkları için, çekimli bir fiilin bir yargı kalıbı içinde mi yoksa bir niyet, bir tasarlama kalıbı içinde mi olduğunu ancak zaman ve tasarlama ekleri belli ettiğinden, bir noktada zaman ve kip kavramı iç içe girmiş bulunmaktadır. Daha doğrusu fiildeki kip, kendi varlığını ancak zaman ekleri ile ortaya koyabilmektedir. Buna göre kip, şekil+zaman kavramlarının bileşiğidir (Korkmaz, 2003: 570).

Kip; eylem çekim kalıbıdır; olma-ol(a)mama/kılma-kıl(a)mama, zaman, tarz, özne, konuşan, muhatap ve sayıya ilişkin şifreleri barındıran bir hafızaya veya cümleden gelen akımın anlam enerjisine dönüştüğü bir mekanizmaya benzetilebi-

lir. Bu özelliğinden ötürü, kipteki bir tasarruf cümledeki mesajı etkileyebileceği gibi, cümle unsurları üzerindeki herhangi bir tasarruf da kipin işlevini etkileyebilir (Karademir, 2012:2100).

Türkçede tasarlama kipleri, fiillerin ifade ettiği kavramları öznel olarak istek, şart, gereklilik ve emir biçiminde anlatır. Bu kavramlar genellikle konuşucunun olay veya durum karşısındaki tutumunu ve eylem karşısındaki düşüncesini ve duygusunu ifade eder. Ancak bu kiplerin kendi anlamları dışında çok sayıda önemli işlevleri de bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar tasarlama kiplerinin biçim ve işlevlerinin çoğu zaman iç içe geçtiğini, bu kiplerin arka planında bir istek ifadesi taşıdığını ve aynı eklerin farklı işlevlerde kullanılabildiğini göstermiştir (Aksoy, 2017:323).

Türkiye Türkçesinde fiil üzerine getirilen dört tasarlama, beş haber olmak üzere dokuz kip eki bulunmaktadır. Bildirme kipleri, dilin betimleme işlevinde olaylar, işler ya da durumlar hakkında bilgilendirme ve açıklama amacı ile kullanılır. Tasarlama kipleri ise bu olay ve durumlarla ilgili önerileri, öznel bakış açılarını ifade etmek amacıyla kullanılır. Tasarlama kiplerinin bildirme kiplerine oranla daha geniş bir alanı olduğunu söyleyebiliriz. Zira dilin işlevi sadece bilgilendirme değildir; olaylar üzerinde yorumda, öneride bulunmak ve kişiler arası iletişimi öznelliğe dayalı olarak ifade etmek de dilin anlatım zenginliğini sağlayan işlevlerdendir (Kaya, 2004:90).

Lügat-ı Erbaa adlı eser Hanyalı Hafız İbrahim tarafından yazılmıştır. Hanyalı Hafız İbrahim (HIFZÎ, İbrahim Efendi) "Hıfzî" mahlasını kullanmakta olup tarihi bilinmemekle birlikte Yunanistan'ın Girit adası Hanya şehrinde dünyaya gelmiştir. Hanya'da sıbyan mektebi hocalığı yapmış ve Fârisî Hocası sanıyla anılmıştır. İlerleyen dönemlerde birtakım kişilerin sözlerine kırılıp yine Girit adasında yer alan Kandiye şehrine gitmiştir. Bu şehirde yaklaşık altı yıl kadar yaşadktan sonra Hanya'ya geri dönmüştür. Hicri 1213/Miladi 1798 yılı Ramazan ayında veba hastalığına yakalanarak vefat etmiştir. Kaynaklarda ailesi ve yakınları ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Girit'te basılan ve ilk sayısı 5 Safer 1298/7 Ocak 1881 tarihinde çıkarılan İntibah gazetesinde yer alan bilgiye göre mürettep Dîvân'ı vardır. Fakat Dîvân'a ulaşılammıştır. Kasideleri ve Türkçe-Rumca mülemmalarıyla dikkati çeken bir şairdir (Kılıç, 2013).

İncelemesi yapılan eser, Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesinde 22 Sel 2173 demirbaş numarası ile kayıtlıdır ve buradan temin edilmiştir. Eser, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış Arapça, Farsça, Türkçe ve Yunancadan müteşekkil manzum sözlük, dilbilgisi kitabı ve sözlüğü ile hatime olmak üzere üç bölüm ve

toplamda 98 varaktan oluşmaktadır. Söz başları ve cedveli kırmızıdır. Kağıdı aharlı, cildi kırmızı meşin üzeri yaldızlıdır. Eserin ayrıca Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesinde bir (1) adet nüshası bulunmakla birlikte bu nüshada eserin manzum sözlük kısmı bulunmamaktadır ve eserin müellifi Hanyalı Hafız İbrahim'in oğludur (adı ve kendisi ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır). Diğer kısımları incelemesi yapılan nüsha ile aynıdır. Ayrıca eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde (2) adet nüshası daha bulunmaktadır. İncelenen nüshaya göre NEKTY10277 demirbaş numaralı nüshanın varak sayısı fazladır. NECTY01783 demirbaş numaralı nüshanın ise tek farkı fihristinin olmasıdır.

Çalışma kapsamında eserin transkripsiyonu yapıldıktan sonra eserde emir, istek, gereklilik ve şart kipleri tespit edilmiştir. Kiplerin bulunduğu metinler ve günümüz Türkçesi karşılıkları verilerek işlevleri açıklanmıştır.

2. EMİR KİPİ VE İŞLEVLERİ

Emir kipi eylemin emir yoluyla yapılması gerektiğini bildiren kiptir. Emir kipinin teklik ve çokluk 2. ve 3. kişilerde çekimlenip 1. kişi çekimleri bulunmamaktadır. Literatürde de bu kipin tekli ve çoklu 2. ve 3. kişilerden ibaret olduğu belirtilmiştir. Buyuru edilen veya sözü geçene edenin nazarî olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için 1. kişiye yönelmesi mantıkî sayılmaz. 1. kişiye dönük en kesin eğilim kipi olarak gereklilik kipi kullanılır (çalışmalıyım, çalışmalıyız) (Banguoğlu, 2011: 475). Eserde 3. çokluk şahıs çekimi ve 2. çokluk şahıs olumsuz çekimi bulunmamaktadır.

2.1. Emir İşlevi

Eserde yer alan emir kipinin emir işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 2.1'de verilmiştir.

Tablo 2.1. Emir kipinin emir işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Bize şatun al bir vakıye koyun etinden	Bize koyun etinden bir vakıye satın al.
Kateşeto bil anı bu ne dimekdür katı	Kateşeto kelimesini bu ne demektir diye bil.
Ādeme di antropos	İnsana antropos de.

Gel buraya ela pa keşişe dinur papa	Elapa buraya gel, keşişe ise papa adı verilir.
Ve hesâb kitâbında doğru ol	Tartıda ve hesaplamada doğru ol.
Var uyandır ve söyle câbuk gelsün	Git onu uyandır ve ona çabuk gelmesini söyle.
Ve derziye diki çâbuk gelsün	Terziye çabuk gelmesini söy- le.

2.2. İstek İşlevi

Eserde yer alan emir kipinin istek işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 2.2'de verilmiştir.

Tablo 2.2. Emir kipinin istek işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Ol defterde bak ve hakkımızı vir	O deftere bak ve hakkımızı ver.
Ağapisa se sevdim seni ben yatriko kama kıl bana dermân	Agapisa se ben seni sevdim, yatriko kama bana çare bul.
Voysamo gel eyle meded mi- napo miñes kalma sen	Voysamo gelip yardım et, mi- napo mines sen kalma.
Hüsnüñ de madem bulsun tezâid	Öyleyse güzelliğin de artsın.
Hakkıñızı alıñ ve borcuñızı edâ ediñ	Hak ettiğinizi alın ve borcunu- zu ödeyin.

2.3. Öğüt ve Akıl Verme İşlevi

Eserde yer alan emir kipinin öğüt ve akıl verme işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 2.3'te verilmiştir.

Tablo 2.3. Emir kipinin öğüt ve akıl verme işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Kame metağnosi kame tevbe kııl ey yāriğār	Kame metagnosi kame ey ar-kadaş tevbe et.
Merdüm-i bi-‘irfānla dostluk eyleme zīrā ondan ne dostluk ve ne düşmanlık me’ mül olur	Bilgisiz adamla dostluk kurma çünkü ondan ne dost ne de düşman olması umulur.
Ey oğul ‘ilm oku cühelādan olma zīrā ki cühhāl kör gibidir	Ey oğul, ilim öğren cahillerden olma çünkü cahiller gözü görmeyen kişiler gibidir.

2.4. Şart İşlevi

Eserde yer alan emir kipinin şart işlevli cümle örnekleri metinleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 2.4’te verilmiştir.

Tablo 2.4. Emir kipinin şart işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Eyleme sipariş nisterse gönülñ	Siparişte bulunma gönlün ne isterse.
Eger istersenki esrārñ düşmanlarından maḥfī kıla dostlarına söyleme	Eğer sırlarının düşmanlarından saklı kalmasını istiyorsan sırlarını dostlarına söyleme.
Bir buse alsam rencide olma	Bir öpücük alsam sıkılma.

2.5. Dua/Beddua İşlevi

Eserde yer alan emir kipinin dua/beddua işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 2.5’te verilmiştir.

Tablo 2.5. Emir kipinin dua/beddua işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
-----------------	------------------

Pezir ey huşul olsun zamiriñde olan niyyât	Ey kişi içinde olan niyetler dışına yansısın.
Hayâtıñ dâ'î olsun paranaşis tiñiyaso	Hayatın çağırın, davet eden olsun demek paranaşis tiniyaso.
Ağām saña Allāh çok ‘ömr virsün ve göñlünde cāy-gir olan baña virsün	Ey büyüğüm Allah sana uzun ömürler versin ve gönlünde bana makam versin.
Miliosis nartıs dimekdür sağlğla gelmesin	Miliosis nartıs sağ selamet bir şekilde gelmesin demektir.
Misosi narsı dimekdir sağlğla gelmesün	Misosi narsi sağ selamet bir şekilde gelmesin demektir.

3. GEREKLİLİK KİPİ VE İŞLEVLERİ

Türkçede gereklilik kipi bir oluşun, bir kılışın veya tasarlanan bir eylemin yapılması gereğini bildiren bir kiptir (Korkmaz, 2003:563). Gereklilik kipinin ana işlevi, yapılması tasarlanan bir işin gerekli olduğunu bildirmektir. Ancak bu gereklilik emir biçiminde bir gereklilik değil, daha çok içten gelen, konuşana bağlı bir gerekliliğin ifadesidir. Bu kipten, gereklilik yerine getirilmediği takdirde bir sakınca doğacağı anlamı da çıkarılabilir (Korkmaz, 2003:564). Osmanlı Türkçesi döneminde, fiilden isim türeten “-ma/-me” eki ile isimden isim türeten “-lı/-li” eklerinin birleşmesiyle ortaya çıkan *-malı/-meli* eki gereklilik kipi eki olarak yaygınlaşmıştır (Ergin, 2004: 312). Bugün Türkiye Türkçesinde “-mAlI” ekinin yanı sıra gereklilik ifade eden gerek, lazım, zorunda, şart, mecbur, icab et- vb. kiplik işaretleyiciler de bulunmaktadır. Eserimizde “-mAlI” eki sadece bir cümlede geçerken gereklilik yapısı “-sa/-se gerek” yapısı ve “gerek” kelimesi ile karşılanmaktadır. Bir cümlede de “gerek” ve “lazım” kelimeleri birlikte kullanılmıştır.

3.1. Gereklilik İşlevi

Eserde yer alan gereklilik kipinin gereklilik işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 3.1’de verilmiştir.

Tablo 3.1. Gereklilik kipinin gereklilik işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
İkse noyati oldı yabancı bil ne dimeli hoş dinur oşalo	İkse noyati ifadesini yabancı olarak bil, hoş a ne demeli, ona da oşalo denir.
Ben ğurbete gitsem gerek	Ben ğurbete gitmeliyim.
Ben nice ketm itsem gerek	Ben nasıl susmalıyım.
Ben gözlerim silsem gerek	Benim gözlerimi silmem gerek.

3.2. Çaresizlik İşlevi

Eserde yer alan gereklilik kipinin çaresizlik işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 3.2’de verilmiştir.

Tablo 3.2. Gereklilik kipinin çaresizlik işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Āġūyı nūş itsem gerek	Zehiri içmeliyim.
Derdinle ben ölsem gerek	Ben derdinle ölmeliyim.

3.3. Kararsızlık İşlevi

Eserde yer alan gereklilik kipinin kararsızlık işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 3.3’te verilmiştir.

Tablo 3.3. Gereklilik kipinin kararsızlık işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Bilmem kimi görsem gerek	Kimi görmem gerektiğini bilmiyorum.
Kimiñle ben kıalsam gerek	Kiminle kalmalıyım onu da bilmiyorum.

Ya ben kimi şarsam gerek	Veya ben kimi sarmalıyım.
Ya ben kimi sevsem gerek	Veya ben kimi sevmeliyim.

3.4. İstek İşlevi

Eserde yer alan gereklilik kipinin istek işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 3.4'te verilmiştir.

Tablo 3.4. Gereklilik kipinin istek işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Naydo me görsem gerekdür hem sürur	Naydo me görmeliyim hem de mutluluk demektir.
Anda yüzüm sürsem gerek	Orada yüzümü sürmeliyim.
Balık gibi yüzsem gerek	Balık gibi yüzmeliyim.

4. İSTEK KİPİ VE İŞLEVLERİ

İstek kipi, fiile istek, niyet, arzu kavramları veren bir tasarlama kipi, yapılan işin istendiğini veya o işe niyet edildiğini gösterir (Korkmaz, 2003: 648). “-a/-e” eki eylemin istek kipinde çekimlenmesini sağlamaktadır. Eserimizde I. teklik şahısta “-(y)Am ve “-AyIm”, II. teklik şahısta “-AsIn, -AsIn, AsAn”, III. teklik şahısta “-A”, I. çokluk şahısta “-(y)Allm” ekleri kullanılmıştır. Olumsuz çekimlerde ise II. teklik şahısta “-mAyAsIn”, III. teklik şahısta “-mAyA” ve I. çokluk şahısta “-mAyAllm” ekleri kullanılmıştır. Soru çekimi sadece I. teklik şahısta “-AyIm mI” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

4.1. İstek İşlevi

Eserde yer alan istek kipinin istek işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 4.1'de verilmiştir.

Tablo 4.1. İstek kipinin istek işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Baş üstüne giderim ve me'mül iderimki ucuz alam zira gallat bu se-	Baş üstüne giderim, çünkü gallat bu sene pahalıdır ve umarım ki

ne bahaludur

ucuz alayım.

Gel yanıma sevdiğim alayım
bir şeftālī

Ey sevdiğim yanıma gel bir
şeftali alayım.

Nafonazo pone şananos diyem
eynel-ecel

Nafonazo pone sananos eccl
nerededir diyeyim.

Naydo to sosto fenkari göre-
yim bedriñ seniñ

Naydo to sosto fenkari senin
güzelliğini göreyim (demektir).

Kospotes şanakleđo ya nice
bir giryān olam

Kospotes sanaklego ya nasıl
ağlayayım.

Napomino kalayımmı ya-
naķapso yıkılam

Napomino kalayım mı, yana-
kapso yıkılayım (demektir).

İksilanķor durur ya bilesen
gölgeler

İksilanķorun da gölgeler oldu-
đunu bilesin.

Lākin ben isterim ańsızın gire-
sin

Fakat ben ansızın giresin iste-
rim.

Nayelas naħaħa rızis gülesin
oynayasın

Nayelas nahaha rızis gülesin
oynayasın demektir.

Napiñis farmaka pola çok ze-
hir nūş idesiñ

Napinis farmaka pola çok ze-
hir içesin.

Nadyavaris okuyasın pasa vo-
la her bār

Nadyavaris pasa vola her de-
fasında okuyasın.

Nađapisis ‘aşık olub nakiyese
yanasın

Nagapisis nakiyese aşık olup
yanasın.

Nami ñimaseti kifta uyumaya-
sın gice

Nami nimaseti kifta gece
uyumayasın.

Ķapadır nağosome ma’ nāsıdur

Kapadır nadosome’nin anlamı

bileşelim	anlaşalımdır.
Velâkin lâyıkdur ki oraya pîrinc ve sâde ve gûnâgûn sebzevat daşşyalım	Ve bunun üzerine oraya pîrinç, sade ve çeşitli sebzeler taşıyalım, buna layıktır.
Ve üç gün üç gece bahçede giceleyelim ve bülbül şedâsını işideelim	Ve üç gün üç gece bahçede geceleyelim ve bülbül sesini dinleyelim.
Ve yemişler yiyelim armüddan ve üzümnden ve elmadan ve nardan	Çeşit çeşit yemişler armuttan ve üzümnden ve elmadan ve nardan yiyelim.
Namiđo me tindiro mara görmeyelim şiddeti	Namiđo me tindiro mara şiddeti görmeyelim (demektir).
Zîrâ ki kış yakındır ve bize gerekdir ki odun ve kömür kış hülûl itmeden cem' idelim	Çünkü kış yakındır ve bize düşen odun ve kömürü kış gelmeden toplayalım.

4.2. Emir İşlevi

Eserde yer alan istek kipinin emir işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 4.2'de verilmiştir.

Tablo 4.2. İstek kipinin emir işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Ta baqasın kölem Süleymân ne işler	Ta ki kölem Süleyman'ın ne yaptığına bakasın.
Qalk mektebe varalım ve ders okuyalım ve bundan sonra bahçeye gidelim	Kalk okula gidelim, ders okuyalım, bundan sonra da bahçeye gidelim.
Ve bize bir aşçı lazım ve gerekdir ta'am bişürmek için tâ ki	Kendimize yemek pişirmesi için bir aşçı alalım ki rahat edelim.

rāḥat olalım

Namilo me ela kaçę gel otur
söyleşelim

Namilo me ela kaçę gel otur
söyleşelim.

4.3. Tembih İşlevi

Eserde yer alan istek kipinin tembih işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 4.3'te verilmiştir.

Tablo 4.3. İstek kipinin tembih işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Ac göğsünü dikkat ile egüliben göreyim	Göğsünü aç, dikkatli bir şekilde eğilerek göreyim.
Divīdi getir ve kalemī tā saña yazayım ve sen ezberle	Kalemī ve mürekkebi getir ta ki sana yazayım sen de ezberle.
Tā ki belālardan maḥfūz ve cümle evkātde emīn ve müsterīḥ olasın	Ta ki belalardan korunmuş ve bütün vakitlerde güven ve rahatlık içinde olasın.
Ey oğul eger istersen ben saña cümle 'adedleri öğredegim tā kimseye muḥtāc olmayasın	Ey oğul, eğer istersen ben sana bütün sayıları öğreteyim, böylece kimseye muhtaç olmazsın.
Hem pençgehde dāim ol kim yārın ola yüziñ āķ	Beş vakit namazını kıl ki yarın yüzün ak olsun.
Öğütle o kes kim ola maḥrem zenine	Öğütle ki o kişi senin kadınına mahrem olsun.
Andan alçaķ bir ādem bilme ki bir kimesne aña ḥāceti ola ve każā eylemeye	Bir kimsenin bir kimseye ihtiyacı olur da o ihtiyacı karşılamayan kimseden daha alçaķ bir adam olduğunu düşünme.
Tā ki bir ferde muḥtāc olma-	Başka kimseye muhtaç olma-

yalım ve üç vaқыye şatun alalım	mak için üç okka satın alalım.
---------------------------------	--------------------------------

4.4. Niyet İşlevi

Eserde yer alan istek kipinin niyet işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 4.4'te verilmiştir.

Tablo 4.4. İstek kipinin niyet işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Kimi göre bu gözlerim	Bu gözlerim kimi görsün.

4.5. Dua İşlevi

Eserde yer alan istek kipinin dua işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 4.5'te verilmiştir.

Tablo 4.5. İstek kipinin dua işlevi cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Pote ivlapsimo namıdıs görmeyesin hic vebal	Pote ivlapsimo namidis hiç zorluk, endişe görmeyesin.
Haq te'ālā saña baḡş ide efendim cenneti	Efendim Allahu teala sana cenneti bağışlasın.
Rūz u leyālīñ ḡayr ola ḡali mera ḡalispera	Gündüzün ve gecen hayırlı olsun demektir ḡali mera ḡalispera
Tā ki muṡāla' idene el-sine-i erba'aniñ taḡşīli eshel olub bizi da'vat-ı ḡayriyyeden ferāmūş itmeyeler.	Ta ki tartışılın dört dilin öğrenimi kolay olsun, bizi hayır dualarından uzak tutmasınlar.

4.6. Şart İşlevi

Eserde yer alan istek kipinin şart işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 4.6'da verilmiştir.

Tablo 4.6. İstek kipinin şart işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Eger iznin olursa ben yüzümi- de süreyim	Eğer müsaaden olursa ben yü- zümü de süreyim.
Eger istersen anı uyandırırım	Eğer istersen onu uyandıra- yım.
Baş üstüne iki gözüm nedersen ben yapayım	İki gözüm ne dersen başım üs- tüne yapayım.
Ekl i ‘asel it tatlu olasıñ	Bal ye ta ki sen de tatlı olasıñ.
Eger istersen mükedderü’l- hâtır olmayasın hasûd olma	Eğer gönlü kırık olmak iste- miyorsan kıskanç olma.
Şol şartile ki kemükleri olma- ya	Şu şartla ki kemikleri olmasın.

4.7.Soru İşlevi

Eserde yer alan istek kipinin soru işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 4.7’de verilmiştir.

Tablo 4.7. İstek kipinin soru işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Napomino kalayım mı ya- nağapso yıkılam	Napomino kalayım mı yana- kapso yıkılayım (demektir).

5. ŞART KİPİ VE İŞLEVLERİ

Şart şekli en tipik tasarlama kipidir. Bu kipte fiil şarta bağlandığı için hiçbir hüküm ifade etmez, hiçbir dilek, istek, temenni, zorlama anlatmaz. Yalnız isteksiz, dileksiz mücerret bir tasarlama ifade eder. Şart şeklinin hiçbir hüküm taşımayan bu karakteri ile bütün fiil kipleri içinde çok farklı bir durumu vardır (Ergin, 2004:309). Şart kipi “-sa/-se” ekiyle karşılanmaktadır. Eserimizde teklik şahısların hepsinde ve

III. çokluk şahısta karşımıza çıkmaktadır. Olumsuz ve soru çekimi bulunmamaktadır.

5.1. Şart İşlevi

Eserde yer alan şart kipinin şart işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 5.1'de verilmiştir.

Tablo 5.1. Şart kipinin şart işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Bir buse alsam rencide olma	Bir öpücük alsam sıkılma.
Ene selis ister iseñ gel ela	Ene selis ela eğer istersen gel demektir.
Makrisi dañi gelse de	Makrisi de gelse demektir.
Kaso yelasi yelase saña gülse aldar	Kaso yelasi yelase sana gülse seni aldatır.
Kane sose limatisi her ne cend itse vifâk	Kane sose limatisi her ne kadar anlaşsa demektir.

5.2. Beklenti İşlevi

Eserde yer alan şart kipinin beklenti işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 5.2'de verilmiştir.

Tablo 5.2. Şart kipinin beklenti işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Baña tañrı virse kamu bañş ideydım	Allah bana verse ben de hep-sini bağışlayaydım.

5.3. Açıklama İşlevi

Eserde yer alan şart kipinin açıklama işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 5.3'te verilmiştir.

Tablo 5.3. Şart kipinin açıklama işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Ƙadınım saña bir müfred di- sem maǵbuluñ olacaǵdır	Kadınım sana bir tanemsin de- sem makbulün olacaktır.
Nedurur pilya diseler di hemān ölker durur	Pilya nedir diye sorsalar he- men de ki ölkerdir.
İksipate ma'nisi nedür diseler ülker durur	İksipate'nin manası ne diye sorsalar ülkerdir.

5.4. Varsayım İşlevi

Eserde yer alan şart kipinin varsayım işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 5.4'te verilmiştir.

Tablo 5.4. Şart kipinin açıklama işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Magisoske na potano lākin ölürsemde ger	Magisoske na potano fakat eğer ölürsem de.

5.5. Bildirme İşlevi

Eserde yer alan şart kipinin bildirme işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 5.5'te verilmiştir.

Tablo 5.5. Şart kipinin bildirme işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Nedir dirseñ terapayi tesellī vir baña dozmo	Terapayi dozmo nedir dersen bana teselli ver demektir.
Baş üstüne iki gözüm nedirsən ben yapayım	İki gözüm ne dersen başım üs- tüne yapayım.
Deǵodari ma'nisini şorar iseñ	Dekodari'nin manasını sorar-

lā-be's durur san sıkıntısızdır.

5.6. Sebep-Sonuç İşlevi

Eserde yer alan şart kipinin sebep-sonuç işlevli cümle örnekleri ve günümüz Türkçesi anlamları Tablo 5.6'da verilmiştir.

Tablo 5.6. Şart kipinin sebep-sonuç işlevli cümleleri

Cümle Örnekleri	Günümüz Türkçesi
Bulamaz beni ne cend itse baña geşt ü güzār	Beni her ne kadar arayıp so- ruştursa da bulamaz.
Gelürsen gider bütün kederler	Gelirsen bütün kederler gider.
Eger ta'zīm ider iseñ saña ta'zīm iderler	Eğer saygı gösterirsen saygı görürsün.
Eger istersenki esrārñ düş- manlarından maḥfī kıla dostlarına söyleme	Eğer sırlarının düşmanlarından saklı kalmasını istiyorsan sırlarını dostlarına söyleme.
Eger istersen mükedderü'l- ḥāṭır olmayasın ḥasūd olma	Eğer gönlü kırık olmak iste- miyorsan kıskanç olma.
Eger ḥalkñ maḥbūb ve maḥbūlı olmaḥ istersen ḥalkñ mezākınca nuṭḥ eyle	Eğer halkın sevgisini kazanan ve kabul gören kişisi olmak istersen halkın zevkine göre konuş.
Eger cemī' ḥalkdan 'ālī olmaḥ istersen ḥayrı ḥalkdan dirīḡ itme	Eğer bütün halktan yüce ol- mak istersen hayırlı işleri halktan esirgeme.
Zirā ki cūhelā seni kirledir pāk olursanda zirā güneş 'ālī ve ziyā'ī iken bir pāre bulut mestūr ve siyāh ider	Çünkü cahiller seni kirletir parlak olsan da güneş yüce ve parlak iken bile bir parça bulut onu örter ve karartır.
İstib'ād olunmaz olsa cana	Bir şeye uzaklık olsa da cana

uzaklık olmaz.

SONUÇ

Çalışmada Hanyalı Hafız İbrahim'in "Lügat-ı Erbaa" adlı eserindeki emir, gereklilik, istek ve şart kiplerinden oluşan tasarlama kipleri işlevsel açıdan incelenmiştir. Dilin işlevsel olma özelliği dilin canlılığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Eserdeki tasarlama kiplerinin işlevsel açıdan incelenmesiyle Türk dilinin işlekliliği, öğretirliliği ve ifade gücü ortaya konmaya çalışılmıştır.

İncelenen eserde tasarlama kiplerinin asıl işlevleri dışında da farklı işlevlerinin olduğu tespit edilmiştir. Eserde emir kipinin "emir, istek, öğüt ve akıl verme, şart ve dua/beddua" olmak üzere beş (5) farklı işlevi belirlenmiştir ve III. çokluk şahıs çekimi ile II. çokluk şahıs olumsuz çekimine rastlanmamıştır. Gereklilik kipinin "gereklilik, çaresizlik, kararsızlık, istek" olmak üzere dört (4) farklı işlevi belirlenmiştir. Gereklilik kipinin kullanımı incelendiğinde "-mAlI" ekinin tek bir cümlede geçtiği, "gerek" ve "lazım" kelimelerinin aynı cümle içinde kullanıldığı ve gereklilik yapısının "-sa/-se gerek" ve "gerek" kelimesiyle karşılandığı tespit edilmiştir. İstek kipinin "istek, emir, tembih, niyet, dua, şart, soru" olmak üzere yedi (7) farklı işlevi belirlenmiştir. İstek kipi eklerinin çekimi istek kipi ve işlevleri başlığı altında verilmiştir. Burada teklik kişi çekimlerinin tamamında olumlu çekim örnekleri bulunmakta iken, çokluk kişi çekimlerinde olumlu çekim örneği bulunmamaktadır. Olumsuz çekimlerde ise II. ve III. teklik ve I. çokluk çekiminde örnekler mevcuttur. Aynı zamanda I. teklik çekimde soru çekimi örneği belirlenmiştir. Şart kipinin ise "şart, beklenti, açıklama, varsayım, bildirme, sebep-sonuç" olmak üzere altı (6) farklı işlevi belirlenmiştir. Şart kipinde teklik kişi çekimlerinin tamamında ve III. çokluk çekiminde örnekler tespit edilmiştir ve çekimlerin "-sa/-se" ekiyle yapıldığı belirlenmiştir. Aynı zamanda şart kipi çekiminin olumsuz ve soru çekimi örneklerine rastlanmamıştır.

Eserde tespit edilen tasarlama kiplerinin işlevleri birlikte değerlendirildiğinde toplamda on altı (16) farklı işlev belirlenmiştir. Buradan eserin tasarlama kipleri ve işlevleri açısından zenginliği ve dilinin geniş bir ifade alanı olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Banguoğlu, Tahsin. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, Muharrem. (2004). *Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

- Karademir, Fevzi. (2012). "Türkiye Türkçesinde Emir Kip(Lik)i Üzerine". *Turkish Studies*, 7(4), 2091-2138.
- Kaya, Nesrin. (2004). "Türkçe'de Bildirme Kiplerinde Zarf Kullanımlarına Dayalı Anlam Özellikleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 52(2004/2), 89-98.
- Kılıç, Filiz (2013). Hanyalı Hafız İbrahim (HIFZÎ, İbrahim Efendi)'in Hayatı, 06 Ağustos 2020 tarihinde <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hifzi-ibrahim-efendi>. adresinden erişildi.
- Korkmaz, Zeynep. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarıkaya Aksoy, Tuğba. (2017). "Orhan Pamuk'un "Kırmızı Saçlı Kadın" Romanında Geçen Tasarlama Kiplerine Dilbilimsel Bir Bakış". *Turkish Studies*, 12(34), 323-339.
- Üstünova, Kerime (2004). "Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi (Türk Dil Kurumu Yayınları)*, 635 (LXXXVIII), 678-686.